

КЛАСИФІКАЦІЯ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ ТА ПЕРЕВИЩЕННЯ ЇЇ МЕЖ: МОЖЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ

Орловський Б.М., кандидат юридичних наук, старший викладач,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Необхідна оборона як одна із найпоширеніших у практичному застосуванні обставин, що виключають злочинність діяння викликає різні ситуації захисту особи від суспільно небезпечного посягання. Такі ситуації захисту характеризуються тим, що у своїй сукупності можуть утворювати певні види необхідної оборони та перевищення її меж. Визначення у науці кримінального права України найбільш досконалої класифікації видів необхідної оборони, яка враховувала би законодавчі положення ст. 36 КК України, є досить актуальним на сьогоднішній день у теоретичному сенсі питанням, яке потребує ґрунтовного дослідження. Також можливість виділення певних видів необхідної оборони є важливою і для судової практики, оскільки в кожному з таких видів існують свої вимоги щодо дотримання особою умов правомірності та допустимих меж при захисті.

Дослідженням різних аспектів інституту необхідної оборони у вітчизняній та сучасній науці кримінального права займалися такі вчені, як П. П. Андрушко, Ю. В. Баулін, М. І. Бажанов, В. І. Борисов, В. П. Діденко, Я. В. Мочкош, Н. Н. Паше- Озерський, І. С. Тишкевич, І. В. Ткаченко, Т. Г. Шавгулідзе, М. І. Якубович та інші. В даних тезах автор, спираючись на попередні дослідження, намагається розглянути та проаналізувати існуючі у науці кримінального права різноманітні класифікації необхідної оборони та перевищення її меж і здійснити власну класифікацію (виділення певних видів) необхідної оборони в залежності від відповідного критерію.

Потрібно зазначити, що в науці кримінального права України основну класифікацію необхідної оборони та перевищення її меж запропонував

Ю. В. Баулін, який в залежності від суспільної небезпеки посягання і обстановки захисту виділяв два види перевищення меж необхідної оборони: перевищення меж допустимої шкоди та перевищення меж достатньої шкоди [1, с. 259]. Виділення цих видів безпосередньо залежало від особливостей як правової підстави необхідної оборони (посягання, яке представляло або не представляло собою велику суспільну небезпеку), так і фактичної підстави необхідної оборони (відносно сприятлива або несприятлива обстановка захисту). За такою класифікацією перевищенням меж допустимої шкоди необхідно вважати умисне спричинення особою у несприятливій обстановці захисту тому, хто посягає смерті або тяжких тілесних ушкоджень при захисті від посягання, яке не представляло собою великої суспільної небезпеки. Воно мало місце там, де при захисті від посягання відносно невеликої суспільної небезпеки, наприклад, при припиненні порушень громадського порядку, особа, яка захищається, умисно заподіює тому, хто посягає, смерть або тяжкі тілесні ушкодження. Перевищення меж достатньої шкоди мало місце там, де особа, що захищається, умисно заподіювала тяжку шкоду тому, хто посягає (смерть або тяжкі тілесні ушкодження), яка хоча і співрозмірна із суспільною небезпекою посягання, однак явно не відповідала відносно сприятливій обстановці захисту. Цей вид перевищення визначається тим, що особа, яка захищається, усвідомлюючи свою очевидну перевагу над тим, хто посягає, умисно, без необхідності, позбавляє його життя або завдає тяжких тілесних ушкоджень [1, с. 260-261]. Такої ж думки придержуються В. В. Сташис та В. Я. Тацій, які зазначають, що у кримінальному праві України можливо виділити два види ексцесу (перевищення меж) необхідної оборони: перевищення меж допустимої шкоди та перевищення меж достатньої шкоди [3, с. 300].

Потрібно зазначити, що в схожому за структурою розділів та норм кримінальному законодавстві РФ існує наступна, на рівні законодавчих положень кримінального кодексу, класифікація необхідної оборони:

1) необхідна оборона від посягання, поєднаного з насильством, яке небезпечне для життя особи, що захищається чи іншої особи або з реальною загрозою застосування такого насильства; 2) необхідна оборона від посягання, поєднаного з насильством, яке не є небезпечним для життя особи, що захищається чи іншої особи або з реальною загрозою застосування такого насильства. В першому випадку необхідна оборона є завжди правомірною і межі перевищення для неї якби «на папері» відсутні, а у другому не може перевищувати допустимих меж [2, с. 19].

З урахуванням викладених класифікацій, автор вважає, що доцільно проаналізувати безпосередньо законодавчі положення про необхідну оборону в ст. 36 ЮС України, для можливості виділення певних її видів. Якщо здійснити детальний аналіз цієї статті КК України то можна запропонувати, в залежності від суспільної небезпечності посягання як відповідного основного критерію, виділити наступні види необхідної оборони: 1) Загальна (передбачена ч. 1 ст. 36 КК України); 2) Виключна (передбачена ч. 4 ст. 36 КК України); 3) Спеціальна (передбачена ч. 5 ст. 36 КК України).

Загальна необхідна оборона має місце там і тоді, коли особа зіткнулася із «звичайним» суспільно небезпечним посяганням без будь-яких обтяжуючих особливостей і здійснює захисні дії, які мають відповідати суспільній небезпеці посягання та обстановці захисту, відповідно до ч. 1 ст. 36 КК України. При цьому ні саме суспільно небезпечне посягання, ні обстановка захисту, ні психологічний стан особи, що захищається від посягання не мають якихось юних особливостей, передбачених у кримінальному законі.

Виключна необхідна оборона пов'язана із психічним ставленням особи до суспільно-небезпечного посягання, яке може викликати у неї сильне душевне хвилювання, відповідно до ч. 4 ст. 36 КК України. В такому випадку особа, що вгадається взагалі не може підлягати кримінальній відповідальності, оскільки вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди суспільній небезпеці посягання чи обстановці захисту. Наведемо приклад виключної необхідної Вборони з практики: Артемівський районний суд Донецької області вироком від 9 січня 2004 р. засудив Б., раніше двічі судимого за корисливі злочини, за ВЛ16 КК України на три роки позбавлення волі. Б. було визнано винним у тому, що він 29 травня 2003 р. приблизно о 4-й годині 30 хвилин з ревнощів і помсти, перебуваючи в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок тяжкої образи та протизаконного насильства щодо нього та близької йому людини М. із боку І., умисно завдав останньому 11 ударів ножем у життєво важливі органи, внаслідок чого І. помер.

Апеляційний суд Донецької області ухвалою від 6 квітня 2004 р. вирок щодо Б. скасував і справу заккрив на підставі п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК — за відсутністю в Вого діях складу злочину'. При цьому апеляційний суд зазначив, що застосував до Б. і близької йому людини протиправне насильство, а саме: Коли Б. не було вдома, вибив уночі входні двері в будинку, де Б. і М., з якою останній перебував у фактичних шлюбних стосунках, проживали з малолітніми дітьми; у присутності дітей силою примусив М. піти з дому, що викликало у дітей почуття страху та про що 10-річна дитина повідомила Б.; згвалтував М. і в Ви час, коли Б. знайшов їх, на очах у нього завдавав їй ударів. Все це на ґрунті емоційного напруження викликало у Б. стан сильного душевного хвилювання, в якому він не міг об'єктивно оцінювати реальність посягання та відповідність заподіяної ним шкоди небезпечності посягання, що згідно з ч. 4 ст. 36 КК раїни виключає кримінальну відповідальність. [5, с. 30-31]. В даному випадку апеляційний суд, дослідивши всі обставини справи, правильно визначив наявність виключної оборони в діях Б.

Спеціальна необхідна оборона має місце при захисті особи від посягань, які в силу своїх особливостей становлять найвищу суспільну небезпеку і перелік к закріплений у ч. 5 ст. 36 КК України. При захисті від таких посягань особа, що захищається має право застосовувати будь-які засоби захисту, в тому числі і зброю та не підлягає кримінальній

відповідальності за перевищення меж обхідної оборони незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяла тому, хто посягає. Частина 5 ст. 36 КК України викладає положення про спеціальну обхідну оборону наступним чином: «не є перевищенням меж необхідної врони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає» [4, с. 19]. Про те, що перелічені випадки захисту є спеціальними видами необхідної оборони, зазначають навіть В. В. Сташис та В. Я. Тацій [3, с. 301], а П. Л. Фріс визначає їх як «ситуації підвищеної небезпеки для особи, яка була піддана нападу», при яких можливе застосування крайніх заходів [6, с. 261].

Тому узагальнюючи проведені у тезах дослідження автор вважає, що з урахуванням законодавчих положень от. 36 КК України основну класифікацію (виділення певних видів) необхідної оборони доцільно проводити в залежності від суспільної небезпеки посягання на загальну, виключну та спеціальну. Визначення такої класифікації забезпечить належне упорядкування кримінально-правових норм про необхідну оборону та буде важливим елементом для подальших теоретичних досліджень її законодавчої структури.

Література:

1. Баулин Ю. В. Обстоятельства, исключающие преступность деяния : монография / Юрий Васильевич Баулин. — Х. : Основа, 1991. — 360 с.
2. Гаршин В. Г. Необходимая оборона / В. Г. Гаршин // Российская юстиция. - 2006. №3. С. 18-21.
3. Кримінальне право України: Загальна частина : Підручник / За ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 3-є вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2007. — 496 с.
4. Кримінальний кодекс України (із змінами і доповненнями станом на 25 лютого 2013 року) / Укладач проф. В. І. Тютюгін. - Х. : ТОВ «Одисей», 2013. -234 с.
5. Практика судів України з кримінальних справ (2001-2005) / За заг. ред. В. Т. Маляренко, В. В. Сташиса; Укладачі: В. В. Сташис, В. І. Тютюгін. - К. : Юрінком Інтер, 2005. 464 с.
6. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Павло Львович Фріс. — К. : Атіка, 2004. - 488 с.